

Reforma systemu kauzalności w prawie francuskim

Paweł Hypiak

Doktorant w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie przy Katedrze Podstaw Prawa Cywilnego i Prawa Prywatnego Międzynarodowego, asystent sędziego w Sądzie Okręgowym w Lublinie.

✉ pawel.hypiak@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7912-3860>

Reform of the Causality Principle in French Law

The 2016 reform eliminated the term cause from the French Civil Code. According to authors of the reform, it was intended to make the law simpler and more attractive, yet the functions of cause were to be retained. Concepts such as motive, aim, *contrepartie convenue* or *contenu* are even more ambiguous and obscure than the removed term. The aim of the article is to analyse the newly introduced regulations, including previous attempts to reform the French Civil Code and former regulation of the French Civil Code. As a result, the conducted research indicates that the reform did not eliminate the term cause from French civil law, because the content of new terms makes reference to the concept of cause still necessary. The manner in which the reform was carried out raises concerns that the reform contains loopholes. Additionally, the article discusses the differences and similarities between the Polish and French legal systems in the context of cause and its functions. Should the concept of cause in Polish law be abandoned?

Słowa kluczowe: reforma z 2016 r., *cause*, francuski kodeks cywilny, motyw, cel, *contenu*

Key words: 2016 reform, cause, French Civil Code, motive, aim, *contenu*
<https://doi.org/10.32082/fp.3.2024.1261>

1. Wstęp

W 2016 r. doszło do nowelizacji francuskiego kodeksu cywilnego, w wyniku której usunięto pojęcie *cause* z treści jego przepisów. Artykuł 1128 francuskiego kodeksu cywilnego¹ określa

obecnie niezbędne warunki, których obecność pozwala stwierdzić, że dana umowa jest ważna. Są to zgoda stron (*les consentement des parties*), ich zdolność do zawierania umów (*capacite de contracter*) oraz pewna i zgodna z prawem treść (*contenu licite et certain*). W przeciwieństwie do obowiązującego przed reformą art. 1108 k.c.fr. obecny przepis nie uzależnia ważności umowy

1 *Code Civil*, Légifrance, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032004939> (dostęp: 4.01.2024), dalej k.c.fr.

od zgodnej z prawem przyczyny (*cause*) jej zawarcia. Do pojęcia *cause* odwoływano się, aby stwierdzić nieważność umowy, gdyby była sprzeczna z wartościami, uznawanymi za istotne społecznie. O takiej umowie twierdziło się, że ma niedozwoloną przyczynę (*cause illicite*). Dawny art. 1131 k.c.fr. stanowił o tym, że zobowiązanie bez przyczyny, a także z powodu fałszywej lub niedozwolonej przyczyny, nie mogło wywołać żadnego skutku. W takich przypadkach zobowiązanie było nieważne. Przyczyna była niedozwolona, jeśli była zabroniona prawem, sprzeczna z dobrymi obyczajami lub porządkiem publicznym (art. 1133 k.c.fr.). Pojęcie to zostało ostatecznie usunięte z francuskiego kodeksu cywilnego, gdyż uważane było za zbyt wieloznaczne, na co zwracano uwagę już wcześniej².

Ponadto wskazać należy, że francuska teoria *cause* wpłynęła w istotnym stopniu na to, jak rozumiane jest to pojęcie w prawie polskim, co przyczyniło się do przyjęcia na polskim gruncie generalnej zasady kausalności jako niepisanej zasady prawnej. Zgodnie z tą zasadą każde przysporzenie jest kauzalne, a pojęcie przyczyny stanowi *essentialia negotii* czynności przysparzającej, bezpośrednio wpływając na jej ważność. Czynności abstrakcyjne były dopuszczalne jedynie na podstawie wyjątku, jeśli konkretny przepis wskazywał, że dana czynność prawna jest abstrakcyjna³. Uwzględnienie nowych rozwiązań przyjętych przez francuskiego ustawodawcę a odnoszących się do problematyki kausalności z tego powodu uznać należy za interesujące dla polskiej doktryny i praktyki. Francuskie rozumienie *cause* wywarło również istotny wpływ

na system prawny Włoch czy Hiszpanii, gdzie termin ten pozostał pojęciem normatywnym⁴.

W artykule przedstawiono problematykę kausalności w prawie francuskim w dotychczasowym oraz aktualnym stanie prawnym. Ponadto wskazano na wcześniejsze próby reformy francuskiego prawa cywilnego, po czym przedstawiono przyczyny tejsze reformy. Analizie poddano nowe przepisy k.c.fr., które zastąpiły termin *cause*, w kontekście funkcji pełnionych dotychczas przez to pojęcie. Oprócz analiz na gruncie prawa francuskiego tekst porusza również problematykę kausalności na gruncie prawa polskiego.

2. Dotychczasowe rozumienie kausalności w prawie francuskim

Cause, czyli przyczyna prawna, funkcjonowała jako termin prawny od początku obowiązywania k.c.fr. Termin ten pełnił istotną rolę jako element korygujący zasadę swobody umów, która w prawie francuskim jest rozumiana bardzo liberalnie⁵. Korygujące działanie *cause* miało iść w dwóch kierunkach – zapobiegać sytuacjom, w których jedna ze stron umowy zobowiązała się w sposób niedający się usprawiedliwić, oraz umożliwić badanie umów z punktu widzenia ich zgodności z zasadami dobrych obyczajów, a także porządku publicznego⁶. Pojęcie przyczyny miało więc wyjaśniać oraz uzasadniać, dlaczego strony chcą zawrzeć umowę. W przypadku braku uzasadnienia zawarcia umowy cała umowa była uznawana za nieważną. Francuski kodeks cywilny objął ochroną prawną wszystkie rodzaje zawieranych umów, z wyjątkiem specjalnie określonych przypadków. Za konieczne uznano utrzymanie pojęcia *cause* (zgodnie z założeniami teorii kausalności, która istniała przed uchwaleniem tegoż kodeksu), bez której umowa nie może zostać uznana za ważną⁷. Francu-

2 K. Wyrwińska, P. Świącicka, *Francuska reforma kodeksu i nadzieja rekodyfikacji*, w: *Dekodyfikacja prawa prywatnego w europejskiej tradycji prawnej*, red. F. Longschamps de Bériet, Kraków 2019, s. 111–113; J. Rochfeld, *A Future for la Cause? Observations of a French Jurist*, w: *Reforming the French Law of Obligations*, red. J. Cartwright, Oxford 2009, s. 75; R. Sefton-Green, *La Cause or the Length of French Judiciary's Foot*, w: *Reforming...*, s. 101–102; O. Deshayes, T. Genicon, *La réforme française du droit des contrats: propos introductifs*, w: *La réforme du droit des contrats en France*, red. D. Skupień, M. Lemonnier, R. Schulze, Łódź 2019, s. 26–27.

3 W. Czachórski, *Czynności prawne przyczynowe i oderwane*, Warszawa 1952, s. 42–43, 190–191, 195–208.

4 G. Albers, *History of Notion*, w: *Causa Contractus*, red. G. Albers, F.P. Patti, D. Perrouin-Verbe, Tübingen 2022, s. 26–27.

5 Tamże, s. 26–27.

6 J. Maury, *Le concept et le rôle de la cause des obligations dans la jurisprudence. Rapport journées franco-latino-américaines de Toulouse*, „Revue International de Droit Compare” 1951, nr 3, s. 486.

7 I. Cvetkova, *The Abolition of the Concept of „Causa” in French Civil Law*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2021, nr 5, s. 96.

ski kodeks cywilny określał jako warunki ważności umowy: przedmiot – *objet*, przyczynę – *cause*, zgodę obu stron na treść zawieranej umowy oraz ich zdolność do zawarcia umowy. Brak któregokolwiek z nich oznaczał nieważność zawieranej umowy⁸. Pojęcia w postaci zdolności oraz zgody nie powodowały problemów związanych z właściwą ich interpretacją, natomiast inaczej było z pozostałymi dwoma warunkami ważności umowy. Różnica pomiędzy pojęciami *cause* a *objet* nie zawsze była łatwo dostrzegalna⁹.

Zadaniem terminu *cause* było wskazanie tego, co strony chciały osiągnąć poprzez zawarcie umowy. Wyjaśniał więc cel oraz sens zobowiązania umownego przy jego zawarciu oraz przez cały okres jego obowiązywania. Ponadto stanowił także przesłankę ważności zawartej umowy pomiędzy stronami oraz przyczynę zawarcia konkretnej umowy przez strony. W klasycznym stanowisku doktryny *cause* rozumiana była jako bezpośredni oraz determinujący cel zobowiązania dłużnika wobec wierzyciela, a jej ważność i istnienie były badane jedynie przy zawieraniu umowy¹⁰, choć zdaniem Henriego Capitanta powinny być badane również w trakcie obowiązywania umowy. Autor ten jednocześnie utożsamiał pojęcie przyczyny z celem¹¹.

Żaden akt prawny nie wskazywał jednak definicji legalnej pojęcia *cause*. W związku z tym definicja

przyczyny została skonstruowana i opisana przez doktrynę oraz orzecznictwo francuskie. Powstały dwie koncepcje *cause*, tj. *cause de l'obligation* oraz *cause du contrat*. Wiązało się to z funkcją przyczyny prawnej jako instrumentu kontroli prawnej zawieranych zobowiązań, która miała być sprawowana w dwóch kierunkach¹². Jednakże wskazać należy, że treść k.c.fr. nie rozróżniała tych pojęć, traktując pojęcie *cause* jako jednorodne. W doktrynie wskazywano również, że dualizm tego pojęcia wynikał z zależności pomiędzy nim a pojęciem *objet*¹³.

Cause de l'obligation odpowiadała ekonomicznemu uzasadnieniu zobowiązania, które w zależności od tego, czy umowa była odpłatna, nieodpłatna, jednostronna lub synalagmatyczna, miało inne znaczenie. Stanowiła bezpośredni cel zobowiązania, wyjaśniając, z jakiego powodu zostało zaciągnięte dane zobowiązanie. W tym znaczeniu przyczyna zawarcia umowy miała charakter obiektywny. Przyczynę rozumiano w sposób abstrakcyjny, czyli że w danym typie zobowiązań przyczyna ta była zawsze taka sama. Cel umowy był więc zależny od rodzaju danej umowy. Doktryna francuska dzieliła przyczyny na trzy grupy, uzależniając istnienie danej grupy od rodzaju umów. W umowach synalagmatycznych przyczyną ich zawarcia było zobowiązanie się drugiej strony. Pojęcie umowy synalagmatycznej zostało zdefiniowane w art. 1106 k.c.fr. i rozumie się przez nią umowę, w której obie strony są wobec siebie wzajemnie zobowiązane. Wskazać jednakże należy, że pojęcie to jest rozumiane nieco szerzej niż pojęcie umowy wzajemnej w rozumieniu prawa polskiego¹⁴. W umowach realnych celem zobowiązania było wykonanie świadczenia przez drugą stronę, np. poprzez wręczenie rzeczy. Przyczynę zawarcia umowy pod tytułem darmym stanowił zamiar uczynienia szkodroblowości. Obiektywnym celem sprzedającego w umowie sprzedaży było otrzymanie zapłaty za dokonaną sprzedaż nieruchomości lub ruchomości,

8 O. Tournafond, *Pourquoi il faut conserver la théorie de la cause en droit civil français*, „Recueil Dalloz” 2008, nr 37, s. 2607–2608.

9 M. Martin, *The French Law of Obligations: A Brief Story of the 2016 Reform*, w: *Re-De-Co-Dification? New Insights on the Codification of Private Law*, red. A. Parise, L. van Vliet, The Hague 2018, s. 37–38.

10 I. Cvetkova, *The Abolition...*, s. 96; Cour de Cassation, Chambre civile 1, 3 juillet 1996, 94-14.800, publié au bulletin, <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000007036953/> (dostęp: 3.01.2024); S. Whittaker, *Contract and Contractual Principle*, w: *Code Napoléon Rewritten: French Contract Law after the 2016 Reforms*, red. J. Cartwright, S. Whittaker, Oxford 2017, s. 50; A. Colin, H. Capitant, *Cours élémentaire de Droit Civil français*, Paris 1935, s. 53; K. Zaradkiewicz, *'Numerus apertus' abstrakcyjnych czynności prawnych w polskim prawie cywilnym?*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, nr 2, s. 267–268.

11 H. Capitant, *De la cause des obligations (Contrats, Engagements unilatéraux, Legs)*, Paris 1927, s. 28–29.

12 S. Fulli-Lemaire, *Le rôle passé de la cause au stade de la formation du contrat*, w: *Causa...*, s. 409–410.

13 X. Lagarde, *Sur l'utilité de la théorie de la cause*, „Recueil Dalloz” 2007, nr 11, s. 740.

14 S. Fulli-Lemaire, *Le rôle...*, s. 418, 421; Ł. Węgrzynowski, *Ekwiwalentność świadczeń w umowie wzajemnej*, Warszawa 2011, s. 32.

a kupującego – otrzymanie nieruchomości czy ruchomości. Przyczyna zobowiązania się z jednej strony leży więc w oczekiwaniu przez nią świadczeniu wzajemnym, czyli w przedmiocie zobowiązania drugiej strony umowy. Przedstawiona powyżej koncepcja przyczyny określana była również jako teoria obiektywnej *cause* i zapewniała większą pewność prawną w porównaniu do *cause du contrat*, gdyż w danym typie umowy przyczyna jej zawarcia była zawsze taka sama, powtarzalna. Miało to sprzyjać zapewnieniu równowagi kontraktowej w danej umowie. Przyczyna miała więc chronić ekwiwalentność świadczeń. Ponadto była także pomocna przy określeniu charakteru danej umowy. Przyczyna umożliwiała więc kwalifikację danej umowy jako np. umowę darowizny czy sprzedaży¹⁵.

okolicznościach uzasadnienie. Chodziło o motywacje psychologiczne stron, o to, dlaczego decydują się na zawarcie konkretnej umowy, nie było już istotne w tym przypadku ekonomiczne uzasadnienie umowy. Ta koncepcja pozwalała sędziemu zbadać, czy zobowiązanie umowne faktycznie miało cel, biorąc pod uwagę szereg powodów, motywów, które determinowały strony do zawarcia i realizowania umowy. Jednakże branie pod uwagę osobistych właściwości stron sprawiało, że nie zapewniano w odpowiednim stopniu pewności prawnej, gdyż właściwości takie są często zmienne i mogą być nieznanne przez jedną ze stron. Posługiwanie się tą wersją przyczyny mogło więc stanowić nadmierny interwencjonizm ze strony sędziego, oceniającego ważność danej umowy¹⁶.

W prawie francuskim istniały koncepcje *cause du contrat* oraz *cause de l'obligation*, co było związane z innymi funkcjami pełnionymi przez *cause*.

W wyniku procesu subiektywizacji pojęcia przyczyny powstało pojęcie *cause du contrat*, które miało na celu wyjaśnienie subiektywnych, osobistych powodów zawarcia umowy przez strony. Ta wersja *cause* była określana jako subiektywna – w odróżnieniu od obiektywnej *cause de l'obligation*. Przy zastosowaniu tego typu przyczyny można było dokładniej zbadać, czy zobowiązanie strony w zawartej umowie jest sprzeczne z dobrymi obyczajami, czy nie. Ta wersja *cause* była więc w szczególności pomocna, gdy trzeba było stwierdzić, czy przyczyna zawarcia danej umowy była słuszna, zgodna z prawem czy niemoralna. Posłużenie się w przypadku naruszenia dobrych obyczajów *cause de l'obligation* oznaczałoby, że umowa, która zakłada cel sprzeczny z dobrymi obyczajami, np. wynajmujący korzystałby z mieszkania dla celów przestępczych, byłaby ważna. Biorąc to pod uwagę, rozszerzenie pojęcia *cause* także na motyw strony umowy miało znajdować w takich

Subiektywna koncepcja *cause* była w szczególności wykorzystywana oraz użyteczna również w przypadku takich umów, które nie są odpłatne. Przykładem takiej umowy jest umowa darowizny. Istotne znaczenie mają bowiem w tym zakresie motyw, które skłoniły obie strony do zawarcia takiej umowy¹⁷. Można stwierdzić wręcz, że bardzo trudno wskazać obiektywny cel umowy w przypadku darowizny, gdyż to zazwyczaj motyw działania stron w takiej umowie decydują o zamiarze szczodrości.

Orzecznictwo próbowało odnaleźć rozwiązanie pośrednie pomiędzy tymi dwoma skrajnymi teoriami. Zaczęto wskazywać, że przyczyna zobowiązania (*cause de l'obligation*) leży nie tylko w istnieniu świadczenia rozważanego w sposób abstrakcyjny, lecz również w treści tego świadczenia, nazywanego też świadczeniem uzgodnionym. Zaczęto brać

15 S. Fulli-Lemaire, *Le rôle...*, s. 417–421.

16 G. Albers, *History...*, s. 27–29.

17 O. Tournafond, *Pourquoi...*, s. 2607; I. Cvetkova, *The Abolition...*, s. 96–97.

pod uwagę decydujący motyw, wchodzący w zakres umowy, nie uwzględniając przy tym jedynie osobistych motywów, które nie były znane drugiej ze stron i nie wchodziły w zakres treści umowy. W tej wersji osobisty motyw był brany pod uwagę tylko w odniesieniu do przyczyny zawarcia umowy w celu wykrycia postanowień sprzecznych z porządkiem publicznym czy dobrymi obyczajami¹⁸. Tendencje powyższe spowodowały, że uznano szeroką kompetencję sądów do badania treści i celu umowy bez względu na przedmiot zobowiązania. Kausalność polegała więc na tym, że sądy francuskie mogły kontrolować ważność zobowiązania z punktu widzenia przyczyny prawnej w rozumieniu obiektywnym, gdzie kontrola sprawowana była w interesie stron, a także z punktu widzenia zgodności z prawem, dobrymi obyczajami motywów sprawczych, które spowodowały zawarcie umowy przez strony, ten rodzaj kontroli był więc sprawowany w interesie ogólnym, społecznym. Drugi sposób kontroli dotyczył zatem przyczyny w rozumieniu subiektywnym, mając na celu ochronę porządku społecznego¹⁹.

W przeciwieństwie do prawa polskiego *cause* w prawie francuskim dotyczyła zobowiązań w sposób ogólny, gdyż prawo francuskie nie wyodrębniło czynności przysparzających w osobną kategorię czynności prawnych. Kausalność w prawie polskim natomiast odnosi się wyłącznie do czynności prawnych przysparzających, których celem jest dokonanie korzystnej przez przysparzającego na rzecz innej osoby zmiany majątkowej. Polegać może ona na nabyciu prawa podmiotowego albo zwolnieniu z obowiązku lub ciężarów ograniczających prawo podmiotowe. Funkcje pełnione przez ten termin w prawie francuskim rozumiane były więc szerzej niż w prawie polskim. Pojęcie *cause* zostało unormowane w przepisach k.c.fr., które dotyczyły ogólnej teorii umów obligacyjnych²⁰. Ponadto zauważyć należy, że *cause*

stanowiła samodzielną podstawę ważności zawieranych zobowiązań, podczas gdy znaczenie teorii kausalności w prawie polskim ma mniejsze znaczenie. Kausalność odnosząca się do kwestii zobowiązań nie ma znaczenia normatywnego w prawie polskim, jedynie kilka przepisów kodeksu cywilnego odnosi się do problematyki kausalności w przypadku czynności prawnych rozporządzających. Wskazuje na to treść art. 156, 510 i 1052 k.c.²¹ W prawie francuskim kontrola ważności umowy dotyczyła skuteczności samej umowy, a funkcja ta była pełniona przez *cause*. Polscy prawnicy natomiast nie wykorzystują pojęcia kausalności w kontekście obejścia prawa w rozumieniu art. 58 § 1 k.c., uznając je za nieprzydatne²². Tak samo jak w prawie francuskim sprzed dokonanej reformy, pojęcie przyczyny w prawie polskim decyduje o ważności czynności prawnej. Jednak w prawie polskim przyczyna decyduje o ważności tylko tych czynności prawnych, które uznane zostały za kausalne.

Ponadto – w przeciwieństwie do prawa francuskiego – w prawie polskim w znacząco szerszym zakresie dopuszczono stosowanie abstrakcyjnych czynności prawnych, podczas gdy w prawie francuskim ogranicza się je niemal wyłącznie do kwestii przekazu, a *cause* przed dokonaną reformą jako podstawowy czynnik regulujący prawidłowość czynności prawnych zobowiązujących uniemożliwiała zawieranie innych abstrakcyjnych czynności prawnych²³. Wynika to m.in. z tego, że powołane powyżej przepisy kodeksu cywilnego odnoszą się do wskazania jedynie podstawy

w: *System Prawa Prywatnego*, t. 2. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, wyd. 3, Warszawa 2019, s. 266–267.

18 O. Tournafond, *Pourquoi...*, s. 2608–2609.

19 M. Pyziak-Szafnicka, *Uznanie długu*, Warszawa 1996, s. 50; A. Weill, F. Terré, *Droit Civil – Les obligations*, Paris 1986, s. 266–288; S. Fulli-Lemaire, *Le rôle...*, s. 422–424.

20 W. Czachórski, *Czynności...*, s. 54–55; F. Terré i in., *Droit civil, Les obligations*, Dalloz 2019, s. 37–38; Z. Radwański, A. Olejniczak, J. Grykiel, *Rodzaje czynności prawnych*,

21 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r., poz. 1610), dalej k.c.; M. Gutowski, *Nieważność czynności prawnej*, wyd. 4, Warszawa 2017, s. 379–392; K. Zaradkiewicz, *'Numerus apertus'...*, s. 247, 258, 276–277, 283–293, 296–297.

22 W. Iwański, *Obejście prawa w drodze umowy zobowiązującej*, Warszawa 2023, s. 93.

23 T. Karaś, *Pojęcia: kausalność, abstrakcyjność, akcesoryjność i próba określenia ich wzajemnej relacji w świetle koncepcji 'causae generalis' i 'causae specialis'*, w: *Wybrane zagadnienia prawa cywilnego*, red. M. Warciński, K. Zaradkiewicz, Warszawa 2006, s. 157–166; uchwała SN z 28 kwietnia 1995 r., III CZP 166/94, Legalis nr 29265.

prawnej, od której uzależniona jest ważność rozporządzenia. Podstawą tą jest istniejące zobowiązanie do rozporządzenia. Wskazać można więc, że przepisy te wyrażają jedynie kauzalność w rozumieniu obiektywnym. Brak zatem – w przeciwieństwie do prawa francuskiego – wystarczającego uzasadnienia dla uznania konieczności odwoływania się do kauzalności w rozumieniu subiektywnym²⁴.

przyczyna w prawie francuskim – w przeciwieństwie do prawa polskiego – stanowiła podstawowy czynnik delimitujący ważność czynności prawnej wedle celu i jej treści. W prawie polskim rolę tę pełni art. 58 oraz art. 353¹ k.c. Ponadto prawo francuskie nie zna pojęcia czynności czysto rozporządzającej, w systemie tym bowiem rozporządzenie prawa na rzecz drugiej strony odbywa się w ramach jednolitej czynności

W przeciwieństwie do prawa francuskiego – w prawie polskim w znacząco szerszym stopniu dopuszczalne są czynności abstrakcyjne, a problematyka kauzalności odnosi się tylko do czynności przysparzających.

Za kauzalne z woli ustawodawcy w prawie polskim uznane zostały rozporządzenia oraz umowy wzajemne. Przedmiotem kontrowersji pozostaje jednak, czy – i w jakim zakresie – zasada kauzalności obowiązuje w prawie polskim. Nie ma bowiem podstawy prawnej, która w wystarczający sposób uzasadniałaby, że inne czynności przysparzające również mają charakter kauzalny²⁵. Ważność czynności abstrakcyjnej nie jest wprawdzie uzależniona od istnienia przyczyny prawnej, jednakże przysparzającemu przysługuje roszczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia, na co wskazuje treść art. 405 oraz art. 410 k.c.

Ponadto w prawie polskim podkreśla się istniejące odmiennosci pomiędzy czynnościami zobowiązującymi a rozporządzającymi, jeśli chodzi o ogólne problemy kauzalności²⁶. Wskazuje się również, że

zobowiązującej. Jednocześnie zgodzić się należy ze stwierdzeniem, że samo podobieństwo pomiędzy obydwojema systemami prawnymi, które polega na przyjęciu koncepcji podwójnego skutku czynności prawnej, nie uzasadnia w wystarczający sposób przeniesienia rozwiązań francuskich odnoszących się do kauzalności do polskiego systemu prawnego²⁷.

3. Wcześniejsze próby reformy

Reforma z 2016 r. nie była pierwszą próbą wprowadzenia zmian do francuskiego prawa cywilnego. Pierwszymi propozycjami zmian w k.c.fr. były inicjatywy francuskiej doktryny prawniczej²⁸.

Pierwszy z projektów reformy k.c.fr. powstał w 2005 r. z inicjatywy Pierre'a Catali i skrótowno jest znany jako *avant-projet Catala*²⁹. Liczne rozwiąza-

24 A. Szlęzak, *Umowa o świadczenie przez osobę trzecią (art. 391 KC)*, w: P. Drapała i in., *Umowy odnoszące się do osób trzecich*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 5. *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, s. 1066–1067.

25 Tamże, s. 1066–1070; K. Zaradkiewicz, *'Numerus apertus'...*, s. 245–250.

26 M. Gutowski, *Zasada kauzalności czynności prawnych w prawie polskim*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 4, s. 9; J. Biernat, *Kauzalność materialna umowy o ustanowienie hipoteki*.

Głosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 2017 roku, III CSK 273/16, „Studia Prawnicze” 2020, nr 1, s. 183–190.

27 M. Gutowski, *Nieważność...*, Warszawa 2017, s. 372–377; tenże, *Zasada...*, s. 5.

28 S. Vogenauer, *The avant-projet de réforme: An Overview*, w: *Reforming...*, s. 9–10.

29 P. Catala, *Présentation générale de l'avant-projet*, w: *Avant-projet de réforme de droit des obligations (Articles 1101*

nia zostały zaczerpnięte z dorobku doktryny oraz orzecznictwa. W ten sposób zaproponowane zmiany miały przywrócić przejrzystość oraz pewność prawa³⁰. *Cause* miało nadal funkcjonować jako warunek ważności podjętego przysporzenia na rzecz drugiej osoby. Zamiarem tego projektu było ujednoczenie pojęcia *cause*, które istniało dotychczas w dwóch znaczeniach, czyli *cause du contrat* oraz *cause de l'obligation*. Artykuł 1124 miał obejmować jednolitą charakterystykę tego pojęcia. Miało ono stanowić uzasadnienie podjęcia pewnego działania lub – inaczej mówiąc – miał to być powód, dla którego prawo rozpoznaje określone przedsięwzięcie jako mające prawne konsekwencje, następstwa. *Cause* miała więc stanowić przyczynę sprawczą określonego działania. Jednocześnie nadanie takiego znaczenia miało na celu pokonanie problemów związanych z niejednoznacznością terminu *cause*. *Cause l'engagement* miało stanowić określenie pośrednie między subiektywną oraz obiektywną wersją *cause*³¹. Projekt ten był w zamierzeniu modyfikacją k.c.fr., lecz nie poprzez zdecydowane zerwanie z dotychczasowym dorobkiem prawnym w zakresie prawa cywilnego³².

Avant-projet Terré był drugim doktrynalnym projektem reformy k.c.fr. Był publikowany w trzech częściach, począwszy od 2009 r., poświęconych odpowiednio: umowom, odpowiedzialności cywilnej oraz ogólnemu prawu zobowiązań. Projekt ten zakładał rezygnację z fundamentalnych dla prawa francuskiego instytucji prawnych, takich jak *cause*, aby zbliżyć terminologię oraz kształt instytucji prawnych do innych europejskich systemów prawnych, które zrezygnowały z posługiwania się tym pojęciem albo nie stosują go, albo też stosują to pojęcie w znacznie węższym stopniu niż dotychczasowe prawo francuskie³³.

a 1386 du Code civil) et du droit de la prescription (Articles 2234 a 2281 du Code civil) – Rapport Ministre de la Justice, red. P. Catala, Paris 2005, s. 2–7.

30 Tamże, s. 4–7; K. Wyrwińska, P. Świącicka, *Francuska...*, s. 107.

31 O. Tournafond, *Pourquoi...*, s. 2608–2609; J. Ghestin, *Validité – Cause*, w: *Avant-projet de réforme...*, s. 25–26.

32 S. Vogenauer, *The avant-projet de réforme...*, s. 11–12.

33 *Pour une réforme du droit des contrats*, red. F. Terré, Paris 2009; *Pour une réforme du droit de la responsabilité civil*, red.

W 2008 r. francuskie Ministerstwo Sprawiedliwości zaprezentowało projekt rekodyfikacji prawa zobowiązań pod nazwą *Projet de réforme du droit des contrats*³⁴. Postanowiono zrezygnować w nim z pojęcia przyczyny (*cause*) wzorem propozycji mieszczących się w projektach harmonizacji europejskiego prawa umów. Pojęcie przyczyny miało zostać zastąpione terminem „interes umowy” (*interet*). Nie odstąpiono jednocześnie od kausalności jako zasady³⁵. Był to projekt reformy prawa umów, który miał na celu zastąpienie istniejących regulacji nowymi, aby sprawić, że francuskie prawo cywilne w zakresie umów będzie nowoczesne i dostosowane do zmieniających się potrzeb praktyki oraz zrozumiałe. Był przygotowany w oparciu o analizę różnorodnych źródeł i poglądów, w szczególności zawartych w *avant-projet Catala* oraz *avant-projet Terré*³⁶.

4. Przyczyny i cele wprowadzonej reformy

Dnia 25 lutego 2015 r. francuski rząd opublikował projekt rozporządzenia (zwany jako *projet-Chancellerie*), który został oparty na *Projet de réforme du droit des contrats* z 2008 r. W dużej mierze był również inspirowany przez *projet Terré*. Francuska Rada Ministrów wydała 10 lutego 2016 r. ordonans nr 2016-131³⁷, na podstawie którego przeprowadzono reformę prawa.

F. Terré, Paris 2011; *Pour une réforme du régime général des obligations*, red. F. Terré, Paris 2013.

34 *Projet de réforme du droit de contrats (juillet 2008)*, s. 2, <http://www.ledroitcritique.fr/wp-content/uploads/2015/07/Projet-de-reforme-du-droit-descontrats-Min-Justice-juill-2008.pdf> (dostęp: 1.01.2024).

35 G. Wicker, *La suppression de la cause et les solutions alternatives*, w: *La réforme du droit des obligations en France, 5ème journées franco-allemandes*, red. R. Schulze, G. Mäsch, G. Wicker, Paris 2015, s. 121; A. Jagodzińska-Mastej, *Francuskie a polskie projekty nowelizacji regulacji zobowiązań umownych – porównanie rozwiązań*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 3, s. 35.

36 A. Jagodzińska-Mastej, *Francuskie...*, s. 32–33; F. Ancel, B. Fauvarque-Cosson, *Le nouveau droit des contrats. Guide bilingue à l'usage des praticiens*, Issy-les-Moulineaux 2019, s. 252–253.

37 Ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032004939> (dostęp: 3.01.2024).

Wszedł on w zdecydowanej większości w życie 1 października 2016 r., a ustawa ratyfikująca została uchwalona 20 kwietnia 2018 r.³⁸

Podstawową przyczyną dokonania reformy było przekonanie, że francuskie prawo cywilne jest przestarzałe i nieadekwatne w stosunku do potrzeb oraz wyzwań wynikających z obecnych stosunków gospodarczych. Wskazywano na fakt, że prawo w ówczesnej formie powodowało dystansowanie się francuskiego systemu prawnego od systemów prawnych, które są bardziej atrakcyjne dla uczestników obrotu międzynarodowego. W raporcie Banku Światowego *Doing Business* z 2004 r. Francja została nisko oceniona w przedmiocie skuteczności egzekwowania umów. Wskazać należy, że istotny wpływ miała na to obecna we francuskim systemie prawnym mocno rozbudowana teoria kauzalności³⁹. Jednakże zgodnie ze stanowiskiem zawartym w *Les droits de tradition civiliste en question* raport powyższy stosuje niewłaściwą metodologię, co skutkuje tak krytyczną oceną prawa francuskiego. W ocenie autorów, która została zaprezentowana w powyższej publikacji, prawo francuskie nie jest nieefektywne, spełniając swoją rolę w praktyce prawnej, krytykując zastosowaną w raporcie ekonomiczną analizę prawa, która nie bierze pod uwagę specyfiki francuskiego prawa⁴⁰.

Zaprzestanie posługiwania się przez k.c.fr. niejednoznacznym terminem *cause* miało na celu uproszczenie francuskiego prawa cywilnego w zakresie warunków ważności zawieranej umowy. Francuskie prawo miało się więc stać bardziej czytelne i zrozumiałe oraz bardziej konkurencyjne wobec innych systemów prawnych. Zreformowany kodeks miał zastąpić niejednoznaczne i trudne do zrozumienia terminy, stosowane do tej pory, zapewniając większą przewidywalność oraz stabilność

prawną. Reforma miała więc na celu wzmocnienie pewności prawa. System kauzalności obecny we francuskim porządku prawnym przez wiele lat spowodował powstanie wielu złożonych teorii, a także kontrowersji z nimi związanych. Przed dokonaniem reformy bowiem pojęcie *cause* wywoływało liczne problemy z jego dokładnym zdefiniowaniem, co w szczególności widoczne było w fakcie istnienia dwóch koncepcji związanych z tym terminem w postaci *cause du contrat* oraz *cause de l'obligation*. Nie było możliwe sprowadzenie przyczyny do jednolitego pojęcia ze względu na wielość jej funkcji⁴¹.

W ocenie antykauzalistów pojęcie *cause* nie powinno odgrywać większej roli w prawie cywilnym. Zarzucali mu wręcz fałszywość oraz bezużyteczność. Fałszywość miała polegać na tym, że elementy umowy, które jednocześnie są częścią tej samej umowy i częścią jej skutku, nie mogą być również jej przyczyną. Bezużyteczność miała natomiast polegać na tym, że nieważność przysporzenia umowy możliwa była do wyjaśnienia bez odwoływania się do pojęcia przyczyny. Pozostałe wymogi zawarcia umowy miały być wystarczające do uznania, czy konkretna umowa jest ważna, czy nie⁴². W szczególności odnosiło się do subiektywnej wersji przyczyny ze względu na oparcie się na osobistych motywach stron, które skłoniły je do zawarcia danej umowy. Powody te mogły być nieznanne często nawet pomiędzy stronami czy nawet sprzeczne ze sobą, co powodowało niejednokrotnie, że dana umowa miała więcej niż jedną przyczynę jej zawarcia⁴³. *Cause* było pojęciem, które znaczenie różniło się od przypisanej mu roli oraz rodzaju umowy. Z tego powodu dużym problemem było sformułowanie jego jednolitej definicji. Łatwiej byłoby ukształtować ogólną teorię kauzalności (przyczynowości) bez odwoływania się do tego problematycznego pojęcia. Ponadto wskazywano, że

38 Loi n° 2018-287 du 20 avril 2018 ratifiant l'ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations, <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORF-TEXT000036825602/> (dostęp: 3.01.2024).

39 K. Wyrwińska, P. Święcicka, *Francuska...*, s. 111–112; S. Djankov, C. McLiesh, M.U. Klein, *Doing Business in 2004: Understanding Regulation*, Washington, DC 2004, s. 1–177.

40 Association Henri Capitant des amis de la culture juridique française, *Les droits de tradition civiliste en question*, Paris 2006, s. 7–127.

41 G. Albers, F.P. Patti, D. Perrouin-Verbe, *The Future of Causa*, w: *Causa...*, s. 706; O. Deshayes, T. Genicon, *La réforme...*, s. 26–27.

42 E. Drozd, *Przeniesienie własności nieruchomości*, Kraków 1971, s. 102–103; L. Aynes, *La cause, inutile et dangereuse*, „Droit et Patrimoine” 2014, nr 240, s. 40; M. Planiol, *Traité élémentaire de droit civil*, Paris 1900, s. 1078–1080; H. Mazeaud, J. Mazeaud, L. Mazeaud, *Leçons du droit civil*, Paris 1956, s. 203.

43 G. Albers, *History...*, s. 34–35.

cause pokrywa się w swoich funkcjach m.in. z takimi instytucjami prawnymi, jak błąd⁴⁴. Część doktryny uważa, że pojęcie przyczyny jest reliktem przeszłości, a jego rola może być wytlumaczona jedynie historycznie – tradycją prawną⁴⁵.

Reforma prawa cywilnego miała opierać się na trzech podstawowych wartościach, takich jak: wolność, zasada pewności obrotu prawnego oraz sprawiedliwość. Wprowadzone zmiany miały sprawić, aby francuskie prawo cywilne stało się bardziej atrakcyjne w wyniku zapewnienia większej przewidywalności oraz zrozumiałości⁴⁶.

Zwolennicy pozostawienia pojęcia *cause* argumentowali, że termin ten nie powinien być usuwany z francuskiego porządku prawnego ze względu na szerokie ugruntowanie w prawie francuskim. Thomas Genicon stwierdził wręcz, że jest on niezastąpiony w praktyce, niezbędny w teorii prawa oraz kluczowy kulturowo⁴⁷. Zdaniem tego autora usunięcie tego pojęcia spowodowałoby, że prawo francuskie zacznie akceptować czynności abstrakcyjne w zbyt szerokim stopniu. T. Genicon wskazał na zagrożenia wiążące się z zastąpieniem terminu *cause* nowymi instrumentami kontroli sądowej, których treść jest jeszcze bardziej niejednoznaczna i ogólna niż treść usuwanego terminu. Ponadto uwiłoczniał niebezpieczeństwo związane z interpretacją nowych przepisów wprowadzonych do porządku prawnego. Pozostawienie terminu *cause* we francuskim porządku prawnym jest konieczne ze względu na jego użyteczność – przyczyna wyraża cel umowy, stanowiąc czynnik wyjaśniający umowę, uzasadniając jej akceptację przez porządek społeczny. Ponadto termin ten stanowił o ważności zawartej umowy. T. Genicon podkreślał także, że określenie celu umowy ma kluczowe znaczenie dla interpretacji, jej zakwalifikowania⁴⁸.

44 J.M. Smits, C. Calomme, *The Reform of French Law of Obligations: Les Jeux Sont Faits*, „Maastricht European Private Law Institute” 2016, nr 5, s. 6–7.

45 Tamże, s. 7.

46 M. Mekki, *Reforming Contract Law: From Myth To Reality!*, w: *Re-De-Co-Dification...*, s. 46–51; C. Larroumet, *De la cause de l'obligation à l'intérêt au contrat*, „Recueil Dalloz” 2008, nr 35, s. 2441.

47 T. Genicon, *Défense et illustration de la cause en droit des contrats*, „Recueil Dalloz” 2015, nr 27, s. 1551–1556.

48 Tamże.

Oprócz tego wskazywano również, że usunięty ze względu na swoją niejednoznaczność termin mógł pełnić wiele funkcji. Ze względu na swoją elastyczność mógł odpowiedzieć na wiele potrzeb związanych z kontrolą ważności zawieranych umów. Powstaje więc wątpliwość co do tego, czy nowe przepisy będą w wystarczający sposób uzasadniać cel umowy oraz przyczynę jej zawarcia w celu ochrony równowagi kontraktowej stron umowy⁴⁹.

Formalna rezygnacja z pojęcia *cause* w nowej treści k.c.fr. miała się wiązać z ryzykiem utraty „tożsamości przez prawo francuskie”, na co zwracano uwagę już przy okazji wcześniejszych prób reform⁵⁰. Jednakże pojęcie przyczyny, które było stosowane przez francuskie sądy w coraz szerszym zakresie, m.in. w celu przywracania równowagi kontraktowej w umowach, stawało się coraz bardziej wieloznaczne i niejasne. Zaznaczyć bowiem należy, że dotychczasowe francuskie prawo cywilne straciło na atrakcyjności z punktu widzenia międzynarodowego. Podkreślić trzeba fakt, że systemy prawne, które nie stosują terminu *cause*, sprzyjają większej wolności gospodarczej⁵¹. Dlatego też uznać należało, że reforma prawa francuskiego była uzasadniona. Treść nowych przepisów, które zastąpiły bezpośrednie odwołanie do pojęcia przyczyny, wzbudza jednak wątpliwości co do zrealizowania celów reformy.

5. Nowe przepisy – problem oceny nowych rozwiązań w zakresie ‘cause’

Wspomniany wcześniej art. 1128 k.c.fr. nie wskazuje przyczyny prawnej jako warunku ważności zawarcia umowy. Zamiast pojęciami przyczyny oraz przedmiotu (*objet*) zreformowany kodeks posługuje się pojęciem *contenu licite et certain*. Przedstawiciele doktryny wskazują jednocześnie, że najbardziej użyteczne funkcje związane dotychczas z przyczyną

49 P. Simler, *Requiem pour la cause? (Abandon de la notion de cause par la réforme des obligations)*, w: *Colloque Franco-Roumain „20 ans et le temps du droit”*, red. C.-L. Popescu, Bucarest 2019, s. 131–132.

50 S. Vogenauer, *The avant-projet de réforme...*, s. 7–8; T. Genicon, *Défense...*, s. 1551–1556.

51 S. Vogenauer, *The avant-projet de réforme...*, s. 7–8; S. Rowan, *The New French Law of Contract*, Oxford 2022, s. 103.

prawną zostały zachowane poprzez skodyfikowanie dorobku orzecznictwa francuskiego odnoszącego się do problematyki kauzalności. Dotyczy to zarówno przyczyny prawnej w rozumieniu obiektywnym, jak i subiektywnym⁵².

Ponadto było to założenie samego ustawodawcy. W miejsce usuniętej z treści k.c.fr. *cause* wprowadzone zostały terminy, które miały być mniej jednoznaczne i bardziej skonkretyzowane. Miało to doprowadzić do uproszczenia prawa francuskiego oraz zwiększenia jego efektywności z powodu usunięcia wieloznacznego pojęcia przyczyny prawnej⁵³. Sam jednak sposób przeprowadzenia reformy, który polegał na kodyfikacji kazuistycznych rozwiązań zastosowanych przez orzecznictwo, spotkał się z dużą krytyką. Wskazywano bowiem, że treść przepisów powinna być sformułowana w bardziej generalny sposób, gdyż przepisy

Wskazać należy, że pojęcie *contenu* użyte w art. 1128 k.c.fr. poddane zostało krytyce ze względu na niejasność samego terminu, jak i trudności ze wskazaniem dokładnej funkcji, jaką ustawodawca zamierzał mu nadać. Przepis wskazuje jedynie, że termin *contenu* musi być określony oraz zgodny z prawem. Trudno bowiem zidentyfikować nowe wymogi ważności, które będą specyficzne dla tego pojęcia. Odnosi się ono jedynie do tego, co umowa przewiduje, do skutków prawnych, które wywołuje. Ponadto termin ten niczego nie wyjaśnia i jest nieznanym współczesnym tekstom prawnym. Treści nadają mu następnym przepisom k.c.fr., w szczególności art. 1162–1171 k.c.fr., które umieszczone zostały w podsekcji zatytułowanej jako „treść umowy”. Umieszczone tam przepisy wskazują funkcje, jakie pełnić ma *contenu*. Nie wskazano jednak formalnej i bezpośredniej jego definicji⁵⁵.

Pojęcie pewnej i zgodnej z prawem treści jest jednym z nowych terminów wprowadzonych do treści francuskiego kodeksu cywilnego, mającym zastąpić przyczynę.

prawne stosuje się do zróżnicowanych sytuacji, które mogą powstać w praktyce prawnej. Z tego powodu twierdzono, że treść nowo wprowadzonych przepisów oznacza, że przeprowadzona reforma jest niekompletna. Zabraknąć miało bowiem ogólnej zasady, która zastąpiłaby pojęcie *cause* i zapewniłaby większą elastyczność w stosowaniu prawa przez sędziów⁵⁴.

Artykuł 1162 k.c.fr. stanowi, że umowa nie może być sprzeczna z porządkiem publicznym ani ze względu na jej postanowienia, ani ze względu na jej cel, niezależnie od tego, czy cel ten był znany wszystkim stronom. Przepis ten dotyczy pojęcia celu, który można uznać za synonim *cause*. Przywołany artykuł odwołuje się

52 I. Cvetkova, *The Abolition...*, s. 98; M. Mekki, *Reforming Contract...*, s. 48; R. Boffa, *Juste cause (et injuste clause). Brevés remarques sur le projet de réforme du droit des contrats*, „Recueil Dalloz” 2015, nr 6, s. 335.

53 G. Wicker, *La suppression de la cause par le projet d'ordonnance: la chose sans le mot?*, „Recueil Dalloz” 2015, nr 27, s. 1557–1568.

54 T. Genicon, *L'avenir...*, s. 718–719; G. Albers, F.P. Patti, D. Perrouin-Verbe, *The Future...*, s. 707.

55 O. Deshayes, T. Genicon, Y.-M. Laithier, *Réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations. Commentaire article par article*, Paris 2018, s. 197–202; B. Mercadal, *Réforme du droit des contrats*, Paris 2016, s. 91–93; F. Terré i in., *Droit...*, s. 384–387; L. Aynes, *The Content of Contracts: Prestation, Objet, but No Longer la Cause?*, w: *The Code Napoléon Rewritten: French Contract Law After the 2016 Reforms*, red. B. Whittaker, J. Cartwright, Oxford 2017, s. 137–140; T. Genicon, *L'avenir...*, s. 721; M. Poumarède, *Le contenu du contrat*, „Revue de droit immobilier” 2016, nr 6, s. 331–341.

do funkcji pełnionej przez *cause* subiektywną, gdyż odnosi się do pojęcia porządku publicznego – przed reformą wskazywano, że umowa naruszająca porządek publiczny zawiera przyczynę niezgodną z prawem lub sprzeczną z dobrymi obyczajami lub porządkiem publicznym (*cause immorale*). Zdaniem większości autorów pojęcie celu jest bardziej zrozumiałe, gdyż umożliwia uniknięcie problemów związanych z wieloznacznością pojęcia *cause*⁵⁶. Zdaniem Guillaume’a Wickera komentowany przepis umożliwia adaptację rozwiązań, które zostały dotychczas przyjęte w orzecznictwie odnoszącym się do bezprawnej przyczyny lub przedmiotu. Inni autorzy wskazują, że nowy przepis zastąpił brak formalnego odwołania się do przyczyny oraz przedmiotu umowy⁵⁷.

Uzupełnieniem rozwiązań zastosowanych w art. 1162 k.c.fr. jest art. 1135 ust. 1 k.c.fr., który odnosi się do błędu co do motywu. Pojęcie motywu zostało uznane w tym przypadku za tożsame z pojęciem przyczyny w rozumieniu subiektywnym. Rozwiązanie w nim przyjęte jest zgodne ze stanowiskiem przyjętym przez Sąd Kasacyjny w wyroku z dnia 13 lutego 2001 r., w którym stwierdzono, że błąd dotyczący przyczyny umowy, która jest zewnętrzną w stosunku do jej motywu, nie stanowi podstawy do unieważnienia umowy, nawet jeśli przyczyna ta była decydująca. Umowa mogła zostać uznana za nieważną, jeśli błąd dotyczył istoty rzeczy będącej przedmiotem umowy⁵⁸.

Polskimi odpowiednikami art. 1128 k.c.fr., a także art. 1162 czy art. 1135 k.c.fr. są art. 58 oraz art. 353¹ k.c. Treść art. 353¹ k.c. wskazuje, że stosunek prawny

może zostać ułożony według uznania stron, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego. Pojęcie porządku publicznego zastosowane w art. 1162 k.c.fr. funkcjonuje jedynie w prawie międzynarodowym prywatnym. Pomimo pominięcia klauzuli porządku publicznego w art. 353¹ k.c. porządek publiczny nadal jest chroniony w prawie polskim, stanowiąc ograniczenie dla swobody umów⁵⁹. Artykuł 58 § 1 k.c. wskazuje, że nieważna jest czynność prawna sprzeczna z ustawą albo mająca na celu obejście prawa, chyba że właściwy przepis przewiduje inny skutek, w szczególności ten, iż na miejsce nieważnych postanowień czynności prawnej wchodzi odpowiednie przepisy ustawy. Artykuł 58 § 2 k.c. ustala natomiast, że nieważna jest czynność prawna sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. W przeciwieństwie do pojęć *contenu*, motywu czy celu w rozumieniu francuskiego prawa, pojęcia celu oraz treści stosunku prawnego nie są uznawane za synonimy *cause* w prawie polskim. Badanie prawidłowości przyczyny natomiast polega na ocenie prawidłowości celu czynności przysparzającej, a także elementu celowości przedstawionego w treści czynności prawnej w kontekście art. 353¹ oraz art. 58 k.c.⁶⁰ Pojęcie przyczyny nie ma więc samodzielnego charakteru w prawie polskim w przypadku zobowiązań. Ograniczone znaczenie wydaje się mieć przyczyna także w przypadku rozporządzeń, tym bardziej że treść k.c. rozumie kauzalność jedynie jako uzależnienie ważności rozporządzenia od wcześniej zawartego zobowiązania. Ponadto treść k.c. wskazuje, że przysporzenie może zostać dokonane w ramach jednej czynności o skutku zobowiązująco-rozporządzającym.

Artykuły 1168-1171 k.c.fr. stanowią przepisy, które odnoszą się do ochrony równowagi kontraktowej stron. Artykuł 1168 k.c.fr. wskazuje, że w umowach

56 F. Ancel, B. Fauvarque-Cosson, *Le nouveau...*, s. 377, 380–381.

57 G. Wicker, *De la survie des fonctions de la cause. Ébauche d'une théorie des motifs*, „Recueil Dalloz” 2020, nr 34, s. 1906; F. Ancel, B. Fauvarque-Cosson, *Le nouveau...*, s. 377, 380–381; G. Albers, *Why Cause of Contract Again, and How?*, w: *Causa...*, s. 5–6; P. Sirena, *Design of the New Law An Italian View*, w: *The Code Napoléon...*, s. 356.

58 O. Deshayes, T. Genicon, Y.-M. Laithier, *La cause a-t-elle réellement disparu du droit français des contrats?*, „European Review of Contract Law” 2017, nr 13, s. 421, 423, 425; Cour de Cassation, Chambre civile 1, 13 février 2001, 98-15-092, https://jurisprudence.lefebvre-dalloz.fr/jp/cour-cassation-premiere-chambre-civile-2001-02-13-98-15092_ga7c7ab71-11f5-47bb-96cb-6c90675531d5?r=search&query=98-15.092&highlight=true (dostęp: 23.07.2024).

59 E. Rogalska, *Ordre Public, General Clauses, Appliance of Law by Jurisprudence, French Law*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2017, nr 26, s. 255–258; M. Olechowski, *Porządek publiczny jako ograniczenie swobody umów*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 4, s. 63.

60 M. Gutowski, *Zasada...*, s. 12–13; G. Tracz, *Aktualność generalnej zasady kauzalności czynności prawnych przysparzających w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1997, nr 3, s. 525–526.

synalagmatycznych co do zasady brak ekwiwalentności świadczeń nie stanowi wystarczającej przyczyny, aby stwierdzić nieważność umowy. Pozostałe przepisy określają wyjątki od tej zasady, mając na celu ochronę stron umowy przed nieuczciwymi jej postanowieniami⁶¹.

rozumieć należy świadczenie, które nie jest realne lub poważne, natomiast pozorność świadczenia oznacza, że świadczenie jest tak niskie, że czyni umowę bezzwrotną. O iluzoryczności czy też pozorności danego świadczenia decyduje każdorazowo ocena sądu, która zależy od okoliczności danej sprawy⁶².

Nowe ujęcie kauzalności w prawie francuskim wciąż powoduje, że odwołanie się do pojęcia *cause* ma szerszy zakres niż w prawie polskim.

Artykuł 1169 k.c.fr. w rozumieniu piśmiennictwa francuskiego jest przepisem, który nawiązuje do najczęstszego praktycznego zastosowania teorii przyczyny. Jego treść wskazuje, że umowa odpłatna jest nieważna, jeśli w chwili jej zawarcia uzgodnione świadczenie na rzecz strony zawierającej umowę jest iluzoryczne (*illusoire*) lub zaniżone (*derisoire*). Przedstawiciele doktryny twierdzą, że przywołany przepis ma pełnić rolę, która była przypisywana dotychczas przyczynie w rozumieniu obiektywnym. Pojęcie *cause* w tym zakresie zastąpiło pojęcie wzajemnego świadczenia (*contrepartie convenue*). Jednak w ocenie doktryny jest ono w pełni adekwatne jedynie do umów synalagmatycznych. Z tego powodu wskazywano, że treść komentowanego przepisu nie została sformułowana w sposób właściwy. Ustawodawca nie uwzględnił umów losowych ani jednostronnie zobowiązujących (np. poręczenie, uznanie długu) czy też umów, które nie zawierają żadnego uzgodnionego świadczenia wzajemnego, jak np. umowa o zapłatę za usługę, która stała się już prawnie wymagalna. Ponadto pojęcie wzajemnego świadczenia ograniczone zostało tylko do umów odpłatnych. Nie należy jednak utożsamiać braku świadczenia wzajemnego z brakiem ekwiwalentności świadczeń⁶². Przez iluzoryczność świadczenia

Artykuł 1170 k.c.fr. stanowi, że każde postanowienie umowne, które pozbawia treści istotnego zobowiązania dłużnika, jest uznawane za niepisane. Rozwiązanie przyjęte w tym przepisie jest adaptacją rozwiązania wysuniętego przez francuski Sąd Kasacyjny w wyroku z dnia 22 października 1996 r. w sprawie Chronopost, która oparta była na teorii kauzalności zawartej w art. 1131 k.c.fr.⁶⁴ Nawiązuje ono do subiektywnego rozumienia przyczyny. Wskazać jednak należy, że zakres zastosowania obecnego art. 1170 k.c.fr. jest znacznie szerszy niż rozwiązanie przyjęte przez sąd w przywołanym powyżej orzeczeniu. Sąd Kasacyjny ograniczył bowiem zastosowanie przyczyny do postanowień umownych, które ograniczają i wyłączają

L'avenir..., s. 721–723, 727–729; Cour d'appel de Paris, 27 octobre 2023, 21/11043, https://jurisprudence.lefebvre-dalloz.fr/jp/cour-appel-paris-2023-10-27-21-11043_gbabcdf6-9a0b-4e69-acc3-36462f29d67b (dostęp: 21.07.2024).

63 O. Deshayes, T. Genicon, Y.-M. Laithier, *Réforme...*, s. 328; S. Rowan, *The New...*, s. 140; Cour de Cassation, Chambre civile 1, 4 juillet 1995, 93-16.198, https://jurisprudence.lefebvre-dalloz.fr/jp/cour-cassation-premiere-chambre-civile-1995-07-04-93-16198_g18bed970-37ac-408d-afec-8a86db826a4a?r=search&query=93-16.198&highlight=true (dostęp: 24.07.2024).

64 Cour de cassation, chambre commercial, 22 October 1996, 93-18.632, https://jurisprudence.lefebvre-dalloz.fr/jp/cour-cassation-chambre-commerciale-1996-10-22-93-18632_g90692d33-839d-4238-ae84-f0dc125b6d5a?r=search&query=93-18.632&highlight=true (dostęp: 23.07.2024).

61 S. Rowan, *The New...*, s. 119.

62 L. Aynes, *The Content...*, s. 142–143; O. Deshayes, T. Genicon, Y.-M. Laithier, *La cause...*, s. 425–427; O. Deshayes, T. Genicon, Y.-M. Laithier, *Réforme...*, s. 327–332; T. Genicon,

odpowiedzialność, tymczasem art. 1170 k.c.fr. obejmuje wszystkie postanowienia umowne, które pozbawiają istotne zobowiązanie dłużnika jego istoty, niezależnie od charakteru tych postanowień. Jednakże wskazano, że zastosowanie tego przepisu jest szersze, niż to wynika z doktryny *cause*⁶⁵. Zasygnalizowano ponadto, że sposób sformułowania art. 1170 k.c.fr. może być wysoce problematyczny, w szczególności ze względu na niejasność pojęcia istoty zobowiązania dłużnika oraz jego treści, powoduje to pozostawienie sądom szerokiej możliwości interpretacyjnej. Podkreślić również należy, że przywołany przepis może być również przeszkodą dla stosowania art. 1171 k.c.fr., który dotyczy abuzywnych postanowień umownych. Nie można bowiem jednoznacznie stwierdzić, że każde postanowienie pozbawiające treści istotnego zobowiązania dłużnika powoduje znaczącą nierównowagę praw i obowiązków stron umowy⁶⁶.

Treść przepisu art. 1171 k.c.fr. została sformułowana analogicznie do art. 385¹ k.c. Każde bowiem postanowienie, inne niż cena i przedmiot umowy, zawarte w standardowej umowie, powodujące znaczną nierównowagę praw i obowiązków stron, jest nieważne. W prawie polskim – w przeciwieństwie do prawa francuskiego – problematyka abuzywności postanowień umownych nie odnosi się do problematyki kauzalności czynności prawnych, gdyż pojęcie *cause* nie jest wykorzystywane do oceny, czy w danej umowie zawarte zostały abuzywne postanowienia umowne. Ponadto sankcja wprowadzona w tym przepisie nie jest sankcją nieważności, a bezskuteczności⁶⁷. W przeciwieństwie do polskiego przepisu, przepis francuski ma szerszy zakres, gdyż stosowany jest do wszystkich stron umowy, nie tylko konsumentów.

Funkcje związane z zapewnianiem sprawiedliwości kontraktowej oraz równowagi świadczeń stron w polskim prawie są spełniane przez takie instrumenty prawne, jak wyzysk (art. 388 k.c.) czy bezskuteczność klauzul umownych uznanych za abuzywne (art. 385¹ k.c.) oraz przesłanki wymienione w art. 353¹ k.c. czy art. 387 k.c. Jednak w ocenie niektórych wykorzystanie kauzalności jest przydatnym narzędziem do sprawowania kontroli równowagi kontraktowej stron również w prawie polskim. Pojęcie *cause* w prawie francuskim służyło m.in. kontroli ekwiwalentności świadczeń czy też zastępowało instytucję niemożliwości świadczenia⁶⁸. Stanowisko takie nie wydaje się zasadne, gdyż analiza powyższych przepisów k.c.fr. wskazuje, że analogiczne funkcje pełnią istniejące przepisy prawa polskiego. W prawie polskim – w przeciwieństwie do prawa francuskiego – istnieje instytucja prawna w postaci niemożliwości świadczenia, ponadto kontrolę ekwiwalentności świadczeń pełnią inne instrumenty prawne niż *cause*.

Artykuł 1184 k.c.fr. usunął problem braku bezpośredniej podstawy prawnej do uznania danej umowy za częściowo nieważną. Zgodnie z jego treścią, jeżeli podstawa nieważności dotyczy tylko jednego postanowienia umowy lub kilku z nich, pociąga to za sobą nieważność całej czynności prawnej tylko wtedy, gdy to postanowienie lub te postanowienia stanowią decydujący element zobowiązania stron lub jednej z nich. Możliwa jest więc obecnie częściowa nieważność umowy, podczas gdy przed przeprowadzoną reformą nie było podstawy prawnej do takiego stwierdzenia – możliwość taka była wypracowana pośrednio przez orzecznictwo. Krytycznie oceniono jednak pojęcie motywu determinującego, gdyż jest pojęciem mało konkretnym⁶⁹. Wskazać należy ponadto, że częściowa nieważność obowiązuje również w przypadkach, gdy nie jest zastosowane w sposób literalny słowo „nieważność”, a gdy wskazuje się, że obowiązuje sankcja

65 T. Genicon, *L'avenir...*, s. 725–726; G. Helleringer, *The Anatomy of the New French Law of Contract*, „European Review of Contract Law” 2017, nr 13, s. 362–363; P. Stoffel-Munck, *The Revolution in Unfair Terms*, w: *The Code Napoléon...*, s. 148–149.

66 G. Helleringer, *The Anatomy...*, s. 362–363; P. Stoffel-Munck, *The Revolution...*, s. 148–149.

67 M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2017, s. 323–325; J. Pisuliński, *Niedozwolone klauzule umowne w obrocie bankowym na wybranych przykładach*, „Prawo Bankowe” 2005, nr 6, s. 15.

68 M. Olechowski, *Generalna zasada kauzalności – czy rzeczywiście przebrzmiały spór?*, „Studia Iuridica” 2016, t. 64, s. 121–122.

69 P. Skorupa, *Nieważność czynności prawnej w prawie polskim na tle prawnoporównawczym*, Warszawa 2019, s. 231–232; O. Deshayes, T. Genicon, Y.-M. Laithier, *Réforme...*, s. 386–389.

uznania danego postanowienia umownego za niepisane. Należy więc przychylić się do poglądu, że uznanie za niepisaną umowę czy danego postanowienia umownego jest synonimem wobec sankcji nieważności, co ma zastosowanie nie tylko w tym przepisie⁷⁰.

Artykuł 1186 ust. 1 k.c.fr. stanowi, że umowa ważnie zawarta wygaśnie, jeśli zniknie jeden z jej istotnych elementów. Szerokie sformułowanie umożliwia odwoływanie się do pojęcia przyczyny prawnej, a wręcz powoduje taką konieczność. Zgodnie z treścią art. 1186 ust. 2 k.c.fr., gdy wykonanie kilku umów jest konieczne do realizacji tej samej transakcji, a jedna z tych umów wygasa, wykonanie pozostałych umów staje się niemożliwe, a te, dla których wykonanie wygasłej umowy było decydującym warunkiem zgody strony, także wygasają. Brzmienie tego przepisu nawiązuje więc do twierdzeń H. Capitanta o tym, że ważność i istnienie przyczyny należy badać również w trakcie trwania umowy. Tendencje te były widoczne także w orzecznictwie. Brzmienie artykułu pozostawia otwarty problem

Treść nowych przepisów wskazuje, że funkcje pełnione dotychczas przez pojęcie *cause* w rozumieniu obiektywnym, jak i subiektywnym, są pełnione przez terminy, które uznać należy za jego synonimy.

Powyższe rozważania dowodzą, że problematyka kauzalności, zarówno w rozumieniu subiektywnym, jak i obiektywnym, wciąż jest istotna w prawie francuskim. W ocenie T. Genicono pojęcie przyczyny będzie nadal odgrywać ważną rolę wobec nieprecyzyjności oraz niekompletności nowych rozwiązań wprowadzonych do k.c.fr. Według tego autora odwoływanie się do pojęcia przyczyny pozostaje konieczne, aby zobowiązania w prawie francuskim podlegały minimalnej kontroli społecznej, pomimo formalnego usunięcia kontrowersyjnego terminu. Wskazać jednak należy na możliwe problemy praktyczne związane z samą treścią wprowadzonych przepisów, w szczególności dotyczy to art. 1169, 1170 czy 1135 ust. 2, 1184, 1186 k.c.fr. Zastosowane tam terminy nie mają bowiem jednoznacznej treści. Podniesiono w doktrynie, że spod

Treść nowych przepisów wskazuje, że funkcje pełnione dotychczas przez pojęcie *cause* w rozumieniu obiektywnym, jak i subiektywnym, są pełnione przez terminy, które uznać należy za jego synonimy.

właściwej identyfikacji istotnych elementów umowy, które są na tyle istotne, że warunkują ważność umowy. Nie jest również jednoznaczne, co oznacza zniknięcie tych ważkich elementów, a także jaka sankcja prawna jest tutaj rozważana, tj. czy mamy do czynienia w tym przypadku z nieważnością umowy, czy też jej bezskutecznością⁷¹.

treści wskazanych przepisów wydają się być wyłączone niektóre umowy nieodpłatne, ponadto przepisy nie regulują w sposób precyzyjny problematyki czynności abstrakcyjnej⁷².

Większość obaw oraz zastrzeżeń okazała się jednak bezpodstawna. Z najnowszego orzecznictwa wynika jednak, że sądy stosują wprowadzone przepisy liberalnie, traktując te rozwiązania możliwie jak najbardziej rozszerzająco. W szczególności jest to widoczne, gdy sądy odwołują się do pojęcia *cause* oraz funkcji z nią

70 P. Skorupa, *Nieważność...*, s. 231–232.

71 Tamże, s. 233; O. Deshayes, T. Genicon, Y.-M. Laithier, *La cause...*, s. 428–429; Cour de cassation, première chambre civile, 10 septembre 2015, 14-20.498, https://jurisprudence.lefebvre-dalloz.fr/jp/cour-cassation-premiere-chambre-civile-2015-09-10-14-20498_gdf76b83c-a907-46ed-ba91-

68ad3d705c15?r=search&query=+14-20.498&highlight=true (dostęp: 24.07.2024).

72 T. Genicon, *L'avenir...*, s. 729–730.

związanych, aby uzupełnić w ten sposób luki prawne, mogące powstać z powodu braku określenia ogólnej zasady na wzór wcześniej stosowanej *cause*⁷³.

Zauważyć również należy, że brzmienie przytoczonych powyżej przepisów oznacza, że funkcje przyczyny zostały zachowane w szerokim zakresie. Reforma jednak nie rozwiązała w pełni problemów związanych z usuniętym terminem, w szczególności tych dotyczących jej subiektywnej koncepcji. Nie wskazano w sposób precyzyjny, w jaki sposób niejednoznaczna, nieprzewidywalna dotychczasowa praktyka odnosząca się do usuniętego określenia miałyby się stać bardziej przewidywalna. Ponadto zauważyć można, że pojęcie zgodnej z prawem i pewnej treści, o którym mowa w art. 1128 k.c.fr., powinno zostać usunięte z treści k.c.fr., gdyż samo *contenu* wydaje się zbędne w kontekście innych przepisów k.c.fr.

6. Zakończenie

Podsumowując powyższe rozważania, wskazać należy, że reforma prawa francuskiego inspiruje do pochylenia się nad kwestią kauzalności w prawie polskim. Pomimo tego, że prawo francuskie zachowało zasadę kauzalności zobowiązań, nie wydaje się wystarczająco uzasadnione, aby również polskie prawo cywilne uznawać za kauzalne. Zniesienie pojęcia przyczyny w prawie francuskim należy bowiem rozumieć jako zdarzenie o symbolicznym jedynie znaczeniu. Porównując treść nowych przepisów w prawie francuskim, których wprowadzenie miało na celu zastąpić pojęcie *cause*, zauważyć można, że w prawie polskim inne instytucje prawne pełnią analogiczne funkcje, wystarczająco uzasadniając dokonanie danego przysporzenia na rzecz drugiej strony. Zestawienie obu systemów prawnych pokazuje, że funkcje pełnione

dotychczas przez *cause* w prawie francuskim, a obecnie przez pojęcia uznane za synonimy tego terminu, pełnione są w prawie polskim w zdecydowanej większości przypadków przez instrumenty prawne, które się do tego pojęcia nie odwołują ani których nie da się uznać za synonimy *cause*.

Bibliografia:

- Albers G., *History of Notion*, w: *Causa Contractus*, red. G. Albers, F.P. Patti, D. Perrouin-Verbe, Tübingen 2022, s. 19–36.
- Albers G., Perrouin-Verbe D., Patti F.P., *The Future of Causa*, w: *Causa Contractus*, red. G. Albers, F.P. Patti, D. Perrouin-Verbe, Tübingen 2022, s. 705–713.
- Albers G., *Why Cause of Contract Again, and How?*, w: *Causa Contractus*, red. G. Albers, F.P. Patti, D. Perrouin-Verbe, Tübingen 2022, s. 1–16.
- Ancel F., Fauvarque-Cosson B., *Le nouveau droit des contrats. Guide bilingue à l'usage des praticiens*, Issy-les-Moulineaux 2019.
- Association Henri Capitant des amis de la culture juridique française, *Les droits de tradition civiliste en question*, Paris 2006.
- Aynes L., *La cause, inutile et dangereuse*, „Droit et Patrimoine” 2014, nr 240, s. 40–41.
- Aynes L., *The Content of Contracts: Prestation, Objet, but No Longer la Cause?*, w: *The Code Napoléon Rewritten: French Contract Law After the 2016 Reforms*, red. B. Whittaker, J. Cartwright, Oxford 2017, s. 137–144.
- Biernat J., *Kauzalność materialna umowy o ustanowienie hipoteki. Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 8 grudnia 2017 roku, III CSK 273/16*, „Studia Prawnicze” 2020, nr 1, s. 183–191.
- Boffa R., *Juste cause (et injuste clause). Breves remarques sur le projet de réforme du droit des contrats*, „Recueil Dalloz” 2015, nr 6, s. 335–341.
- Capitant H., *De la cause des obligations (Contrats, Engagements unilatéraux, Legs)*, Paris 1927.
- Catala P., *Présentation générale de l'avant-projet*, w: *Avant-projet de réforme du droit des obligations et du droit de la prescription (Articles 1101 à 1386 du Code civil) et du droit de la prescription (Articles 2234 à 2281 du Code civil) – Rapport Ministre de la Justice*, Paris 2005.
- Code Civil*, Légifrance, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032004939> (dostęp: 4.01.2024).
- Colin A., Capitant H., *Cours élémentaire de Droit Civil français*, Paris 1935.
- Cvetkova I., *The Abolition of the Concept of „Causa” in French Civil Law*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2021, nr 4, s. 91–102.

73 Cour d'appel de Saint-Denis de la Réunion, 14 janvier 2022, 20/000691, https://jurisprudence.lefebvre-dalloz.fr/jp/cour-appel-reunion-2022-01-14-20-000691_g31198049-c19b-4fcf-9058-7706e9b61ad9?query=20%2F000691&r=search&highlight=true (dostęp: 23.07.2024); T. Genicon, *L'avenir...*, s. 726–730; Cour de cassation, première chambre civile, 28 septembre 2022, 21-12.331, https://jurisprudence.lefebvre-dalloz.fr/jp/cour-cassation-premiere-chambre-civile-2022-09-28-21-12331_gb958a407-5dc5-45c7-b331-d1a6f6b26fb4?r=search&query=cause+du+contrat&highlight=true (dostęp: 23.07.2024).

- Czachórski W., *Czynności prawne przyczynowe i oderwane*, Warszawa 1952.
- Deshayes O., Genicon T., *La reforme française du droit des contrats: propos introductifs*, w: *La reforme du droit des contrats en France*, red. D. Skupień, M. Lemonnier, R. Schulze, Łódź 2019, s. 23–32.
- Deshayes O., Genicon T., Laithier Y.-M., *La cause a-t-elle réellement disparu du droit français des contrats?*, „European Review of Contract Law” 2017, nr 13, s. 418–430.
- Deshayes O., Genicon T., Laithier Y.-M., *Reforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations. Commentaire article par article*, Paris 2018.
- Djankov S., McLiesh C., Klein M.U., *Doing Business in 2004: Understanding Regulation*, Washington, DC 2004.
- Drozd E., *Przeniesienie własności nieruchomości*, Kraków 1971.
- Fulli-Lemaire S., *Le rôle passé de la cause au stade de la formation du contrat*, w: *Causa Contractus*, red. G. Albers, F.P. Patti, D. Perrouin-Verbe, Tübingen 2022, s. 407–424.
- Hellinger G., *The Anatomy of the New French Law of Contract*, „European Review of Contract Law” 2017, nr 13, s. 355–375.
- Genicon T., *Défense et illustration de la cause en droit des contrats*, „Recueil Dalloz” 2015, nr 27, s. 1551–1557.
- Genicon T., *L’avenir de la cause en droit français des contrats*, w: *Causa Contractus*, red. G. Albers, F.P. Patti, D. Perrouin-Verbe, Tübingen 2022, s. 715–731.
- Ghestin J., *Cause de l’engagement et validité du contrat*, Paris 2006.
- Ghestin J., *Validité – Cause*, w: *Avant-projet de réforme de droit des obligations (Articles 1101 a 1386 du Code civil) et du droit de la prescription (Articles 2234 a 2281 du Code civil) – Rapport Ministre de la Justice*, red. P. Catala, Paris 2005, s. 25–30.
- Gutowski M., *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2017.
- Gutowski M., *Nieważność czynności prawnej*, wyd. 4, Warszawa 2017.
- Gutowski M., *Zasada kausalności czynności prawnych w prawie polskim*, „Państwo i Prawo” 2006, nr 4, s. 3–19.
- Iwański W., *Obejście prawa w drodze umowy zobowiązującej*, Warszawa 2023.
- Jagodzińska-Mastej A., *Francuskie a polskie projekty nowelizacji regulacji zobowiązań umownych – porównanie rozwiązań*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2010, nr 3, s. 31–69.
- Karaś T., *Pojęcia: kausalność, abstrakcyjność, akcesoryjność i próba określenia ich wzajemnej relacji w świetle koncepcji ‘causae generalis’ i ‘causae specialis’*, w: *Wybrane zagadnienia prawa cywilnego*, red. M. Warciński, K. Zaradkiewicz, Warszawa 2006.
- Lagarde X., *Sur l’utilité de la théorie de la cause*, „Recueil Dalloz” 2007, nr 11, s. 740–745.
- Larroumet C., *De la cause de l’obligation à l’intérêt au contrat*, „Recueil Dalloz” 2008, nr 35 s. 2441–2442.
- Martin M., *The French Law of Obligations: A Brief Story of the 2016 Reform*, w: *Re-De-Co-Dification? New Insights on the Codification of Private Law*, red. A. Parise, L. van Vliet, The Hague 2018, s. 31–41.
- Maury J., *Le concept et le rôle de la cause des obligations dans la jurisprudence. Rapport journées franco-latino-américaines de Toulouse*, „Revue International de Droit Compare” 1951, nr 3, s. 485–516.
- Mazeaud H., Mazeaud J., Mazeaud L., *Leçons du droit civil*, Paris 1956.
- Mekki M., *Reforming Contract Law: From Myth To Reality!*, w: *Re-De-Co-Dification? New Insights on the Codification of Private Law*, red. A. Parise, L. van Vliet, The Hague 2018, s. 43–54.
- Mercadal B., *Réforme du droit des contrats*, Paris 2016.
- Olechowski M., *Generalna zasada kausalności – czy rzeczywiście przebrzmiały spór?*, „Studia Iuridica” 2016, t. 64, s. 113–124.
- Olechowski M., *Porządek publiczny jako ograniczenie swobody umów*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 4, s. 60–72.
- Pisuliński J., *Niedozwolone klauzule umowne w obrocie bankowym na wybranych przykładach*, „Prawo Bankowe” 2005, nr 6, 15–30.
- Planioł M., *Traite élémentaire de droit civil*, Paris 1900.
- Poumarède M., *Le contenu du contrat*, „Revue de droit immobilier” 2016, nr 6, s. 331–341.
- Pour une réforme du droit de la responsabilité civile*, red. F. Terré, Paris 2011.
- Pour une réforme du droit des contrats*, red. F. Terré, Paris 2009.
- Pour une réforme du régime général des obligations*, red. F. Terré, Paris 2013.
- Projet de réforme du droit de contrats (juillet 2008)*, <http://www.ledroitcritique.fr/wp-content/uploads/2015/07/Projet-de-reforme-du-droit-descontrats-Min-Justice-juill-2008.pdf> (dostęp: 1.01.2024).
- Pyziak-Szafnicka M., *Uznanie długu*, Warszawa 1996.
- Radwański Z., Olejniczak A., Grykiel J., *Rodzaje czynności prawnych*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 2. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, wyd. 3, Warszawa 2019.
- Rochfeld J., *A Future for la Cause? Observations of a French Jurist*, w: *Reforming the French Law of Obligations*, red. J. Cartwright, Oxford 2009, s. 73–100.
- Rogalska E., *Ordre Public, General Clauses, Appliance of Law by Jurisprudence, French Law*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2017, nr 26, s. 254–267.
- Rowan S., *The New French Law of Contract*, Oxford 2022.

- Sefton-Green R., *La Cause or the Length of French Judiciary's Foot*, w: *Reforming the French Law of Obligations*, red. J. Cartwright, Oxford 2009, s. 101–120.
- Simler P., *La requiem pour la cause? (Abandon de la notion de cause par la reforme des obligations)*, w: *Colloque Franco-Roumain „20 ans et le temps du droit”*, red. C.-L. Popescu, Bucarest 2019, s. 131–143.
- Sirena P., *Design of the New Law an Italian View*, w: *The Code Napoléon Rewritten: French Contract Law After the 2016 Reforms*, red. J. Cartwright, S. Whittaker, Oxford 2017, s. 339–360.
- Skorupa P., *Nieważność czynności prawnej w prawie polskim na tle prawnooporównawczym*, Warszawa 2019.
- Smits J.M., Calomme C., *The Reform of French Law of Obligations: Les Jeux Sont Faits*, „Maastricht European Private Law Institute” 2016, nr 5, s. 1–12.
- Stoffel-Munck P., *The Revolution in Unfair Terms*, w: *Code Napoléon Rewritten: French Contract Law After the 2016 Reforms*, red. J. Cartwright, S. Whittaker, Oxford 2017, s. 145–166.
- Szlęzak A., *Umowa o świadczenie przez osobę trzecią (art. 391 KC)*, w: P. Drapała, A. Kubas, K. Osajda, A. Szlęzak, *Umowy odnoszące się do osób trzecich*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 5. *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, s. 1032–1106.
- Terré F., Simler P., Lequette Y., Chénéde F., *Droit civil, Les obligations*, Dalloz 2019.
- Tournafond O., *Pourquoi il faut conserver la théorie de la cause en droit civil français*, „Recueil Dalloz” 2008, nr 37, s. 2607–2608.
- Tracz G., *Aktualność generalnej zasady kauzalności czynności prawnych przysparzających w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1997, nr 3, s. 499–530.
- Węgrzynowski Ł., *Ekwiwalentność świadczeń w umowie wzajemnej*, Warszawa 2011.
- Weill A., Terré F., *Droit Civil – Les obligations*, Paris 1986.
- Whittaker S., *Contract and Contractual Principle*, w: *Code Napoléon Rewritten: French Contract Law After the 2016 Reforms*, red. J. Cartwright, S. Whittaker, Oxford 2017, s. 29–56.
- Wicker G., *De la survie des fonctions de la cause. Ébauche d'une théorie des motifs*, „Recueil Dalloz” 2020, nr 34, s. 1906–1916.
- Wicker G., *La suppression de la cause et les solutions alternatives*, w: *La réforme du droit des obligations en France, 5ème journées franco-allemandes*, red. R. Schulze, G. Mäscher, G. Wicker, Paris 2015.
- Wicker G., *La suppression de la cause par le projet d'ordonnance: la chose sans le mot?*, „Recueil Dalloz” 2015, nr 27, s. 1557–1568.
- Wyrwińska K., Święcicka P., *Francuska reforma kodeksu i nadzieja rekodyfikacji*, w: *Dekodyfikacja prawa prywatnego w europejskiej tradycji prawnej*, red. F. Longchamps de Brier, Kraków 2019, s. 97–116.
- Vogenauer S., *The avant-projet de reforme: An Overview*, w: *Reforming the French Law of Obligations*, red. J. Cartwright, Oxford 2009, s. 3–27.
- Zaradkiewicz K., *'Numerus apertus' abstrakcyjnych czynności prawnych w polskim prawie cywilnym?*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, nr 2, s. 245–297.